

I. ROZPRAWY

CEZARY KUNDEREWICZ (Warszawa)

Kodeks Ur-Nammu

WSTĘP

Wiek dwudziesty jest dla asyriologii prawniczej okresem doniosłych odkryć¹. W 1902 r. w ruinach Suzy znaleziono stelę z tekstem Kodeksu Hammurabiego. W 1914 r. zostały odkryte fragmenty sumerskiego zbioru praw, które, uzupełnione w 1947 r. dalszymi fragmentami, zawierającymi wstęp i epilog, dały możliwość zrekonstruowania Kodeksu Lipit-Isztara. W 1948 r. został odnaleziony akkadzki Kodeks Bilalamy, zaś w 1952 r. odcyfrowano tabliczkę zawierającą część tekstu Kodeksu Ur-Nammu. Dzięki tym odkryciom powiększyły się w znacznym stopniu możliwości poznania najstarszych systemów prawnych i organizacji państwowych.

Wyrazem żywego zainteresowania, jakie wśród historyków prawa i państwa wzbudziły wyżej wspomniane kodeksy, jest znaczna ilość opatrzonych komentarzami przekładów tych pomników praw klinowych. Przekłady takie znaleźć można w naukowej literaturze angielskiej, niemieckiej, francuskiej, radzieckiej, włoskiej, amerykańskiej i in. Polska literatura naukowa przedstawia się pod tym względem bardzo skromnie. Dotychczas baczniejszą jej uwagę zwrócił na siebie jedynie Kodeks Hammurabiego, choć i ten pomnik nie doczekał się jeszcze wyczerpującego komentarza w języku polskim.

Ponieważ znaczenie studiów nad prawami klinowymi ostatnio bardzo wzrosło, m. in. dlatego, że, jak się okazało, bez poznania tych praw nie jest możliwe właściwe poznanie rozwoju niektórych instytucji prawa rzymskiego², wydaje się rzeczą wskazaną opracowanie polskich przekładów kodeksów praw klinowych oraz odpowiednich komentarzy. Praca niniejsza ma właśnie na celu publikację polskiego przekładu ocalałej części tekstu Kodeksu Ur-Nammu oraz komentarza do tego Kodeksu.

¹ J. Klíma, *Nový Orient* VIII/8, s. 127.

² R. Monier, G. Cardascia, J. Imbert, *Histoire des institutions et des faits sociaux dès l'origine à l'aube du Moyen Age*, Paris 1955, s. 11 i nast.

I. HISTORIA ODKRYCIA KODEKSU³

Dwa fragmenty tabliczki zawierającej część tekstu Kodeksu Ur-Nammu zostały znalezione w Nippur podczas prac wykopaliskowych, prowadzonych przez ekspedycję Uniwersytetu Pensylwańskiego prawie w tym samym czasie, gdy została znaleziona w Suzie przez francuską ekspedycję de Morgana stela Hammurabiego (I. 1902 r.). Nikt jednak nie zajął się zidentyfikowaniem tych fragmentów oraz odczytaniem znajdującego się na nich tekstu i przeleżały one w skrzyniach w Państwowym Muzeum w Stambule przez prawie pół wieku. Dopiero podczas katalogowania zbiorów zwrócił na nie uwagę ówczesny kustosz Muzeum, F. R. Kraus. Stwierdził on, iż oba fragmenty dają się do siebie dopasować oraz że zrekonstruowana w ten sposób tabliczka (oznaczono ją sygnaturą Ni 3191) jest prawdopodobnie szkolnym tekstem sumerskim, zawierającym przepisy prawne. Kraus zapewne nie zdawał sobie sprawy, czym jest w istocie ten tekst, bowiem dopiero w parę lat później, gdy był już profesorem epigrafiki mezopotamskiej w uniwersytecie w Lejdzie, wspomniał o tabliczce Ni 3191 w liście do swego znajomego, kustosza Muzeum Uniwersytetu Pensylwańskiego w Filadelfii, S. N. Kramera, który w latach 1951—1952 przeprowadzał badania naukowe w muzeum stambulskim. Kramer, wybitny znawca literatury klinowej, dobrze wiedział o tym, jak wielką rzadkością są tabliczki zawierające teksty praw klinowych; toteż natychmiast przystąpił on do odcyfrowania treści tabliczki Ni 3191. Po pokonaniu wielu trudności, jakie nastroczało odczytanie bardzo źle zachowanego tekstu, Kramer ustalił, że tabliczka jest pochodzącą w przybliżeniu z 1700 r. p.n.e. kopią początkowej części Kodeksu Ur-Nammu, króla Ur, a więc kodeksu starszego od wszystkich dotychczas odnalezionych.

³ W. G. Weart, *Law codes traced back to 2500 B.C.* (New York Times, 21 IX 1952, s. 28); S. N. Kramer, *The Oldest Laws* (Scientific American Nr 188, January 1953, s. 28 i nast.); S. N. Kramer, *The University Museum Bulletin* (University of Pennsylvania, Philadelphia, 17, nr 2, s. 23 i n.); E. Szlechter, *A propos du code d'Ur-Nammu* (Revue d'assyriologie et d'archeologie orientale 47, nr 1, s. I i nast.); A. Pohl, *Das Gesetzbuch des Königs Ur-Nammu von Ur* (etwa 2060—2042, *Orientalia* 22 f. 3, s. 290 i nast.); V. Korošec, *Rozprave Slovenska akademija znanosti in umetnosti*, II, c. 1. I, 12 n. 6 a; J. Klíma, *Zu den neu entdeckten Gesetzfragmenten von Ur-Nammu* (Archiv Orientální XXI, 2—3, s. 442 i nast.); J. Klíma, *Nejstarší zákoník světa?*, (Nový Orient VIII/8, s. 127 i nast.); *Bibliographisches zum Keilschriftrecht* II (Journal of Juristic Papyrology 7—8, s. 304 i nast.); S. N. Kramer, *Ur-Nammu Law Code* z objaśnieniami filologicznymi A. Falkensteina (*Orientalia* 23, f. I, s. 40 i nast.); M. San Nicolò, *Rassegna di diritto cuneiforme II* (Studia et Documenta Historiae et Juris 20, s. 493); J. Klíma, *Iura* 5, s. 413 i nast.; S. N. Kramer, *L'histoire commence à Sumer*, s. 88 i nast. oraz *Das Altertum*, Bd. 2, Heft 3, s. 132—153.

II. UR-NAMMU I CHRONOLOGIA JEGO PANOWANIA⁴

Imię Ur-Nammu znane nam jest z sumerskich spisów królów oraz z wielu inskrypcji dotyczących budowy świątyń i kanałów. Według spisów królów panowanie Ur-Nammu rozpoczęło się wkrótce po upadku panowania Gutów. Zwycięzca ich, Utu-hegal władca Uruku, był przez „siedem lat, sześć miesięcy i piętnaście dni“ królem Sumeru i „panem czterech stron świata“. Następnie władza nad Sumerem i Akkadem dostała się na lat osiemnaście w ręce zbuntowanego wasala tego króla. Buntownikiem był właśnie Ur-Nammu, władca miasta Ur, który stał się założycielem III dynastii z Ur. W jednym ze swych napisów Ur-Nammu wyraźnie stwierdza, że jest królem Ur, panem Uruku i królem Sumeru i Akkadu⁵.

Ścisła chronologia panowania Ur-Nammu nie jest dotychczas ustalona. W przybliżeniu przypada ono na okres około 2050 r. p.n.e.⁶ Najbardziej godną uwagi inskrypcją Ur-Nammu jest niewątpliwie ta, która głosi, że „dał on zajaśnić sprawiedliwemu prawu“ oraz „uczynił stałymi rozstrzygnięcia sądowe“⁷; wzmianki te prawdopodobnie dotyczą ogłoszenia Kodeksu. Być może z faktem tym wiąże się także płaskorzeźba na znajdującej się w Muzeum Uniwersyteckim w Filadelfii steli Ur-Nammu. Przedstawia ona scenę składania przez tego króla ofiary Nannarowi, który wręcza mu jakieś trudne do zidentyfikowania przedmioty. Są one bardzo podobne do tych, które daje Szamasz Hammurabiemu na płaskorzeźbie umieszczonej na steli tego króla. Jest przeto rzeczą możliwą, że Nannar także wręcza Ur-Nammu jakieś symbole władzy królewskiej i daje mu w ten sposób moc ogłaszania praw⁸.

⁴ F. R. Kraus, *Orientalia* 20, s. 385 i nast.; S. N. Kramer, H. Kizilay, M. Ciğ, *Orientalia* 22, s. 190 i nast.; J. Klíma, *Archiv Orientalní* XXI, s. 443 i nast.; E. Szlechter, *Rev. d'assy. et d'archéol. orient.* 47, nr I, s. I i nast. i 49 nr 4, s. 176.

⁵ E. Szlechter, *Rev. d'assy. et d'archéol. orient.* 47, nr I, s. 5.

⁶ A. Scharff i A. Mortgaat, *Ägypten u. Vorderasien im Altertum*, s. 272 i nast. oraz 490. Patrz także: M. San Nicolò, *Stud. et Docum. Hist. et Iur.* 20, s. 493 (w przybl. rok 2061—2043 p. n. e.). E. Szlechter, *Rev. d'assy. et d'archéol. orient.* 47, nr I, s. 2, twierdzi, że Ur-Nammu panował około 2080 r. p. n. e.; A. Pohl (*Orientalia* 22, f. 3, s. 290 i nast.), jako przybliżony okres panowania tego króla podaje lata 2060—2042 p. n. e., zaś w. v. Soden (*Herrscher im alten Orient*, s. 16 i 47) lata 2064—2046 p. n. e. Od tych dat znacznie odbiegają daty podane przez Langdona i Fotheringhama (2408—2391 p. n. e.) oraz przez Weidnera (2294—2237 p. n. e.). Por.: G. R. Driver i J. C. Miles, *The Babylonian Laws* II, v, uw. I.

⁷ E. Szlechter, *Rev. d'assy. et d'archéol. orient.* 47, nr I, s. 5.

⁸ E. Szlechter, *Rev. d'assy. et d'archéol. orient.* 47, nr I, s. 5—6; J. Klíma, *Arch. Orient.* XXI, s. 445; E. D. van Buren, *Arch. Orient.* XVII, 2, s. 434 i nast.

III. WYGLĄD ZEWNĘTRZNY TABLICZKI NI 3191 I ROZMIESZCZENIE JEJ TEKSTU⁹

Tabliczka Ni 3191 ma kształt prostokąta o wymiarach 10×20 cm. Sporządzono ją z gliny i po napisaniu na niej po obu stronach tekstu w języku sumerskim wysuszone na słońcu; kolor jej jest jasnobrązowy. Tekst na tabliczce podzielony jest na osiem kolumn zawierających każda po 44—48 wierszy pisma klinowego; znaki mają kształt charakterystyczny dla czasów Hammurabiego. Z ogólnej ilości około 370 wierszy można odcyfrować tylko 92, gdyż znaczna część powierzchni tabliczki po obu stronach uległa zupełnemu wykruszeniu. Ponadto tabliczka została rozbita na kilka kawałków, z których odnaleziono tylko dwa większe; brak jest kilku mniejszych odłamków. Cztery kolumny tekstu na przedniej stronie tabliczki zawierają wstęp do Kodeksu. W czterech kolumnach na stronie tylnej zawarta była pewna liczba przepisów prawnych; Kramer sądzi, że było ich tam 19¹⁰. W sposób zadowalający można odcyfrować tylko 5 artykułów (art. 10 i 15—18), zaś z 3 zachowały się tylko oderwane wyrazy; reszta tekstu uległa zupełnemu zniszczeniu. Ponieważ jest rzeczą bardzo mało prawdopodobną, aby Kodeks Ur-Nammu składał się tylko z 19 artykułów i aby, w przeciwieństwie do innych kodeksów praw klinowych, nie miał epilogu, wydaje się słuszne przypuszczenie Kramera, że tabliczka Ni 3191 jest pierwszą z większej serii tabliczek zawierającej cały Kodeks Ur Nammu¹¹.

IV. PRZEKŁAD KODEKSU UR-NAMMU¹²

1. WSTĘP

. Ur-Nammu, mąż mocny, król Ur, król Sumeru i Akkadu, dla Nannara ustanowił stałą ofiarę 90 gurów jęczmienia, 30 baranów (i) 30 ła czystego tłuszczu co . . . miesiące. Gdy Anum (i) Enlil dali Nannarowi królestwo Ur, wtedy Ur-Nammu, syn zrodzony z bogini Ninsun, swej kochanej matce, która go urodziła, zgodnie ze swym dekretem i sprawiedliwością aby było (?) siedem.

⁹ Zob. prace wymienione w uw. 3, przede wszystkim: S. N. Kramer, *Orientalia* 23, s. 40 i nast., gdzie znajduje się fotografia i facsimile tabliczki Ni 3191. Patrz także: E. Szlechter, *Le code d'Ur-Nammu* (Rev. d'assy. et d'archéol. orient. 49, nr 4, s. 169, uw. 3).

¹⁰ Wg M. San Nicolò (Stud. et Docum. Hist. et Iuris 20, s. 493) miało ich być 22, zaś wg E. Szlechter (Rev. d'assy. et d'archéol. orient. 49, nr 4, s. 169, uw. 3) — nie mniej niż 30.

¹¹ Por.: M. San Nicolò, l. c.; J. Klíma, *Iura* 5, s. 414.

¹² *Editio princeps*: S. N. Kramer, *Ur-Nammu Law Code* (z objaśnieniami filologicznymi A. Falkensteina), *Orientalia* 23, s. 40 i nast. Patrz również: E. Szlechter, *Le code d'Ur-Nammu* (Rev. d'assy. et d'archéol. orient. 49, nr 4, s. 169 i nast.).

Namhaniego, władcę Lagaszu, zabił. Na wschód barkę Magan (boga) Nannara z pomocą Nannara z powrotem sprowadził (i) sprawił, że zajaśniała w Ur.

Wtedy byli na polach drapeżcy(:) byli kapitanowie żeglugi rzecznej, byli pasterze, którzy przebywali przy wołach, którzy przebywali przy baranach i którzy przebywali przy osłach Wtedy Ur-Nammu, mąż mocny, król Ur, król Sumeru i Akkadu, z pomocą Nannara, króla miasta sprawiedliwość w kraju zaprowadził, nieład i niesprawiedliwość wypenił, kapitanów żeglugi rzecznej, pasterzy, którzy przebywali przy wołach, którzy przebywali przy baranach, którzy przebywali przy osłach Sumer i Akkad. Wtedy prawo z pomocą Nannara nadał kształt I syklowi z brązu, ustalili wartość I miny srebra, ustalili wagę I sykla srebra na 1/60 część miny. Wtedy brzegi Tygrysu, brzegi Eufratu pan zatrzymał sadownika. Sierota nie została oddana (na łup) człowiekowi możnemu, wdowa nie została oddana (na łup) bogaczowi, człowiek I-sykłowy nie został oddany (na łup) człowiekowi I-minowemu

2. PRAWA ¹³

- Art. 1.: zasadzi (drzewa?)
 aby zasadzić (drzewa?)
 Art. 2—4: luka.
 Art. 5: jeśli nie skierował wody w inną stronę

 Art. 6—9: luka
 Art. 10: Jeśli obywatel oskarża innego obywatela o czary oraz przyprowadza go przed boga rzeki (i jeśli) bóg rzeki oznajmia, że (oskarżony) jest niewinny, ten, który go przyprowadził,
 Art. 11—14: luka.
 Art. 15: (Jeśli obywatel schwycił cudzego niewolnika?), przekroczył wraz z nim granicę miasta i oddał go (panu niewolnika), pan niewolnika zapłaci temu, który mu niewolnika oddał, . . . sykle srebra.
 Art. 16: Jeśli obywatel innemu obywatelowi podczas bójki złamał rękę lub nogę, zapłaci 10 sykli srebra.
 Art. 17: Jeśli obywatel zadał innemu obywatelowi cios bronią i złamał mu kość, zapłaci 1 minę srebra.
 Art. 18: Jeśli obywatel innemu obywatelowi ciężkim, ostrym narzędziem(?) nos(?) obciął, zapłaci 2/3 miny srebra.
 Art. 19: Jeśli

V. KOMENTARZ

1. WSTĘP DO KODEKSU

Wstęp do Kodeksu Ur-Nammu dzieli się wyraźnie na kolejno po sobie następujące trzy części: teologiczną, historyczną i etyczną ¹⁴.

Część teologiczna jest w zasadzie taka sama, jak w kodeksach Lipit-Isztara i Hammurabiego. Znajduje w niej wyraz idea boskiego pochodzenia

¹³ Numeracja artykułów wg *editio princeps* kodeksu.

¹⁴ Por.: J. Klíma, Iura 5, s. 414 i nast.

władzy oraz funkcji królewskich od bogów Anum i Enlila. Jedyna różnica polega na tym, że we wstępie do Kodeksu Ur-Nammu na początku znajdowało się, obecnie tylko częściowo zachowane, wyliczenie ofiar ustanowionych dla bogów przez władców Ur. Ur-Nammu, który podaje się za rodzonego syna bogini Ninsun, swe sukcesy polityczne przypisuje pomocy Nannara, boskiego opiekuna miasta Ur.

W części historycznej wstępu, najkrótszej ze wszystkich, Ur-Nammu, tak jak później Lipit-Isztar i Hammurabi, opisuje swe najważniejsze osiągnięcia polityczne po uzyskaniu władzy królewskiej: pokonanie Namhaniego, władcy Lagaszu, przywrócenie dawnych granic państwa na wschodzie¹⁵ i uczynienie tego państwa potęgą. Cenną jest tutaj wzmianka o władcy Lagaszu, Namhanim; niestety jednak osoba tego władcy nie jest dotychczas dostatecznie zidentyfikowana¹⁶.

Po części historycznej, następuje część etyczna. Jest ona najobszerniejsza. Tak jak część historyczna wstępu do Kodeksu żywo przypomina początek inskrypcji dotyczącej reform Urukaginy, część etyczna wykazuje znaczne podobieństwo do następnego fragmentu tejże inskrypcji¹⁷. W części etycznej wstępu Ur-Nammu przede wszystkim ogólnikowo wspomina o krzywdach wyrządzanych ludności za czasów jego poprzednika przez kapitanów żeglugi rzecznej i poborców danin („pasterzy” przy stadach), a potem stwierdza, że zaprowadził w kraju sprawiedliwość, wypłenił nieład oraz ustalił wartość i wagę pieniędzy. Były to reformy zmierzające do poprawy losu nie tylko Sumerów, lecz całej ludności państwa. Dalej Ur-Nammu, w bardzo podobnych słowach jak niegdyś Urukagina i Gudea, a później Hammurabi¹⁸, podkreśla, że zabezpieczył słabszych (sieroty, wdowy i biedaków) przeciwko przemocy możnych i bogaczy. Oczywiście, nie chodzi tu o ochronę niewolników, lecz o ochronę ludzi wolnych znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej (np. „człowieka I-syckiego” przeciwko krzywdom ze strony „człowieka I-minowego”)¹⁹. Zakończenie tej części wstępu uległo całkowitemu zniszczeniu.

2. PRZEPISY PRAWNE

Art. I Kodeksu Ur-Nammu, jak się wydaje, dotyczył jakiejś kwestii prawnej związanej z zakładaniem sądów. Być może treść tego przepisu była taka sama jak treść art. 8 Kodeksu Lipit-Isztara.

¹⁵ Na temat „barki Magan” boga Nannara, patrz: A. Falkenstein, *Orientalia* 23, s. 50 i inne prace, wymienione przez E. Szlechter a w *Rev. d'assy. et d'archéol. orient.* 49, nr 4, s. 172, uw. 7.

¹⁶ E. Szlechter, *Rev. d'assy. et d'archéol. orient.* 49, nr 4, uw. 4 i s. 176 in fine.

¹⁷ I. M. Djakonow, *Więstnik Driewniej Istorii* I/1951, s. 20 i nast.

¹⁸ E. Szlechter, *Rev. d'assy. et d'archéol. orient.* 47, nr I, s. 6—7.

¹⁹ J. Klíma, *Journ. of Jur. Papyr.* IX—X, s. 443.

Art. 5 przypuszczalnie dotyczył przypadku zalania wodą uprawnych pól, zawinionego przez sąsiada, a więc jednego z przypadków uregulowanych w §§ 53—56 Kodeksu Hammurabiego.

Art. 10 reguluje kwestię fałszywego oskarżenia o czary. Jest on odpowiednikiem § 2 Kodeksu Hammurabiego. Z zachowanego fragmentu tego artykułu można wywnioskować, że z inicjatywy oskarżyciela oskarżony o czary mógł być poddany tzw. próbie wody²⁰. Jeśli bóg rzeki „oznajmił“, iż oskarżony jest niewinny, tj. jeśli po zanurzeniu w wodach rzeki oskarżony wypłynął na powierzchnię²¹, oskarżyciel na pewno ponosił jakąś karę. Jej charakter nie jest nam znany, bowiem nie zachowała się końcowa część art. 10²².

W art. 15 prawodawca ustanawia zasadę, że za schwytanie zbiegłego poza granicę miasta niewolnika i przyprowadzenie go do pana należy się wynagrodzenie. W przepisie, o którym mowa, była ściśle ustalona wysokość tego wynagrodzenia; niestety jednak, nie można odczytać odpowiedniej cyfry w tekście. Przypadek uregulowany przez art. 15 Kodeksu Ur-Nammu wzięty jest pod uwagę w §§ 50—52 Kodeksu Bilalamy i w art. 17 Kodeksu Hammurabiego²³. W tym ostatnim przepisie wysokość wynagrodzenia ustalona jest na dwa sykle srebra.

Artykuły 16—18 Kodeksu Ur-Nammu dotyczą różnych przypadków uszkodzenia ciała. Art. 16 dotyczy przypadku złamania przez obywatela ręki lub nogi innemu obywatelowi podczas bójki. Prawodawca, prawdopodobnie biorąc pod uwagę współudział poszkodowanego w bójce²⁴, przyznaje temu ostatniemu stosunkowo niskie odszkodowanie, wynoszące 10 sykli srebra. Kodeks Bilalamy przewidywał w tym przypadku odszkodowanie w wysokości 30 sykli srebra (art. 44 i 45).

Art. 17 Kodeksu Ur-Nammu uregulowany jest przypadek umyślnego złamania kości przez obywatela innemu obywatelowi przy użyciu broni. Tutaj odszkodowanie jest znacznie wyższe; wynosi ono Iminę srebra.

²⁰ E. Szlechter, *Rev. d'assy. et d'archéol. orient.* 49, nr 4, s. 1741 uw. 5 na tejże s.

²¹ G. R. Driver i J. C. Miles, *The Babylonian Laws*, I, s. 59 i nast. oraz *The Assyrian Laws*, s. 86 i nast.; G. Dossin, *Symb. Koschaker*, II, s. 112 i nast.; E. Dhorme, *Les religions de Babylonie et d'Assyrie*, s. 113; M. San Nicolò, *Babyl. Rechtsurkunden*, s. 143 i nast.

²² J. Klíma, *Journ. of Jur. Papyr.* IX—X, s. 441; E. Szlechter, *Rev. d'assy. et d'archéol. orient.* 49, nr 4, s. 175.

²³ Odmienny pogląd wyraża E. Szlechter, *Rev. d'assy. et d'archéol. orient.* 49, nr 4, s. 175. Nie można jednak rozpatrywać art. 17 K. H. w oderwaniu od art. 15, 16 i 18 tegoż Kodeksu.

²⁴ E. Szlechter, *Rev. d'assy. et d'archéol. orient.* 49, nr 4, s. 176 oraz *Stud. et Docum. Hist. et Iuris*, 21, s. 482.

Warto przypomnieć, że Kodeks Hammurabiego (art. 197) przewiduje w podobnej sytuacji zastosowanie prawa talionu.

Wreszcie art. 18 Kodeksu Ur-Nammu, przypominający art. 42 Kodeksu Bilalamy, prawdopodobnie dotyczy przypadku obcięcia nosa przez obywatela innemu obywatelowi. Prawodawca uważa takie uszkodzenie ciała za złejsze niż wymienione w art. 17 i ustanawia odszkodowanie w wysokości $\frac{2}{3}$ miny srebra.

VI. ZNACZENIE KODEKSU UR-NAMMU

Kodeks Ur-Nammu jest najstarszym ze znanych nam dotychczas zbiorów przepisów prawnych²⁵. Wyprzedza ono o więcej niż 350 lat Kodeks Hammurabiego, o około 175 lat Kodeks Lipit-Isztara i o przeszło 100 lat Kodeks Bilalamy. Technika prawodawcza Kodeksu Ur-Nammu: sformułowanie poszczególnych przepisów, rozpoczynających się od słowa „Jeśli“ (Tukumbi)²⁶, rozbięcie całości tekstu na prolog, część normatywną i (prawdopodobnie) epilog wskazuje, że opiera się ona na długotrwałej tradycji²⁷. Tradycja ta znajduje swój wyraz w starszych niż Kodeks Ur-Nammu inskrypcjach Urukaginy i Gudei, a świadectwem jej kontynuacji są kodeksy Bilalamy, Lipit-Isztara i Hammurabiego. Pod względem techniki i formy jest więc Kodeks Ur-Nammu ogniwem łączącym nieznanne nam dzieła prawodawcze dawniejszych władców sumerskich z takimiż dziełami Bilalamy, Lipit-Isztara i Hammurabiego²⁸. To samo można powiedzieć o treści wstępu do Kodeksu Ur-Nammu i zachowanych przepisów prawnych tego kodeksu.

Ale omawiany kodeks ma znaczenie nie tylko jako ogniwo w łańcuchu rozwoju praw klinowych. On sam jest bardzo cennym źródłem wiadomości o stosunkach politycznych, społecznych i gospodarczych w Mezopotamii za czasów III dynastii z Ur, a więc w okresie ostatniego renesansu sumerskiego²⁹. W świetle ocalałego fragmentu Kodeksu państwo Ur-Nammu przedstawia się nam jako teokracja, w której zastępcą i pełnomocnikiem bogów na ziemi jest despota przypisujący sobie pochodzenie boskie. Społeczeństwo w tym państwie jest klasowe, zasadniczym jest podział na wolnych i nie wolnych. W obrębie klasy wolnych członków

²⁵ E. Szlechter, *Rev. d'assyriologie et d'archéologie orientale*, 47, nr I, s. 2; J. Klíma, *Prawa Hammurabiego*, s. 19 i 36; G. Boyer i E. Szlechter, *Rev. intern. des droits de l'Antiquité* III/1956, s. 46—47; S. N. Kramer, *L'histoire commence à Sumer*, s. 89 i nast.

²⁶ J. Klíma, *Prawa Hammurabiego*, s. 29.

²⁷ J. Klíma, *Journ. of Jur. Papyr*, VII—VIII, s. 306.

²⁸ J. Klíma, *Arch. Orient.* XXI/2—3, s. 445; E. Szlechter, *Rev. d'assyriologie et d'archéologie orientale*, 47, nr I, s. 6.

²⁹ J. Klíma, *Arch. Orient.* XXI/2—3, s. 447.

tego społeczeństwa, istnieją duże różnice pod względem sytuacji ekonomicznej. Najważniejszymi zajęciami ludności są: uprawa roli (przy wykorzystaniu systemu nawodnienia), sadownictwo i hodowla bydła. Istnieje oficjalnie ustanowiony system miar i wag oraz system pieniężny. W obrocie handlowym funkcję pieniądza spełniają kawałki brązu i srebra mające ustalony ciężar i kształt.

W zachowanych przepisach Kodeksu Ur-Nammu najbardziej uderzającym jest to, że przy regulowaniu kwestii odpowiedzialności za uszkodzenie ciała przyjęto zasadę odszkodowania pieniężnego. Wydaje się to wskazywać, że na obszarze mezopotamskim zasada odszkodowania pieniężnego jest starsza od zasady talionu oraz że pierwsza z nich jest charakterystyczna dla prawa sumerskiego³⁰. Stosowali ją także niektórzy prawodawcy akkadzcy (np. Bilalama), lecz Hammurabi wyraźnie dał pierwszeństwo zasadzie odwetu³¹.

Oczywiście, szereg bardzo ważnych zagadnień, jakie wyłaniają się w trakcie analizy Kodeksu Ur-Nammu, musi pozostać bez rozstrzygnięcia ze względu na fragmentaryczny stan tego źródła. Jednym z najważniejszych tego rodzaju zagadnień jest kwestia, czy tabliczka Ni 3191 jest tylko tekstem szkolnym, czy też kopią przepisów prawnych aktualnie obowiązujących w czasach Hammurabiego na dawnych obszarach sumerskich³².

Cezary Kunderewicz (Warszawa)

LE CODE UR-NAMMU

Résumé

Après quelques remarques préliminaires relatives à la traduction des monuments de droits cunéiformes, l'auteur expose d'une manière détaillée l'histoire de la découverte et du déchiffrement de la tablette Ni 3191, contenant une partie du Code Ur-Nammu (2050 environ av. n. e.), et caractérise ensuite brièvement le règne de ce législateur sumérien ainsi que l'aspect de la tablette et la disposition du texte de celle-ci. La IVe partie de l'ouvrage comprend la première traduction polonaise de la partie découverte du Code, tandis que la Ve partie — un commentaire, où l'introduction et les prescriptions particulières de ce monument juridique sont confrontées avec des fragments appropriés des inscriptions antérieures d'Ouroukagina et des codes postérieurs de Bilalama, Lipit-Ištar et de Hammurapi. La

³⁰ E. S z l e c h t e r, *Rev. d'assy. et d'archéol. orient.* 47, nr I, s. 7; J. K l í m a *Iura* 5, s. 417—418, *Arch. Orient.* XXI/2—3, s. 447; E. S z l e c h t e r, *Rev. int. des droits de l'Ant.* IV/1957, s. 75; V. K o r o š e c, *Zbornik znaustvenich rozprav* (Ljubljana) XXVII, s. 110.

³¹ J. K l í m a, *Prawa Hammurabiego*, s. 19.

³² E. S z l e c h t e r, *Rev. d'assy. et d'archéol. orient.* 47, nr I, s. 10.

dernière partie de l'ouvrage est consacrée à l'appréciation de l'importance du Code Ur-Nammu.

A l'instar d'autres assyriologues, l'auteur émet l'opinion que le Code Ur-Nammu constitue un chaînon entre les monuments législatifs inconnus des anciens souverains sumériens et les codes mésopotamiens postérieurs, et souligne, d'autre part, le fait qu'Ur-Nammu, en réglant la question de la responsabilité pour la lésion corporelle a adopté le principe du dédommagement pécuniaire et non du talion.

L'auteur constate aussi que le Code représente une source très précieuse d'informations au sujet des rapports politiques, sociaux et économiques en Mésopotamie à l'époque de la IIIe dynastie d'Ur. A la lumière du fragment trouvé du Code, l'Etat d'Ur-Nammu semble constituer une théocratie, où le despote s'attribuant une origine divine est considéré comme remplaçant et mandataire des dieux sur la terre. La société dans cet Etat comprend des classes; elle est fondée sur la distinction entre hommes libres et non libres. Au sein de la classe des membres libres de la société existent de grandes différences quant à la situation matérielle. Les occupations principales de la population consistent dans la culture du sol (le système d'irrigation étant pratiqué), des vergers et dans l'élevage des animaux domestiques. Un système de poids et mesures est officiellement adopté, ainsi qu'un système monétaire. Dans le commerce la fonction de monnaie est remplie par des lingots de bronze et d'argent d'un poids et d'une forme déterminés.

L'auteur clôt ses considérations en notant que vu le caractère fragmentaire de la source en question, nombre de problèmes importants, surgissant au cours de l'analyse du Code, doivent demeurer sans solution, par exemple la question de savoir, si la tablette Ni 3191 représente uniquement un texte scolaire du temps de Hammurapi, ou bien une copie des prescriptions juridiques, obligatoires à cette époque dans les anciennes terres sumériennes.